

Драган Ланићевић

КОНЦЕПЦИЈА МОДЕРНОГ РОМАНА ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ

Дело Владана Деснице **Прољећа Ивана Галеба** јесте роман који исписује у болници главни јунак, уметник Иван Галеб. Роман је и сачињен од Галебових записа који су и графички одвојени у Десничином књижевном тексту. Све што се догађа у делу — догађа се у свести Ивана Галеба, чије мишљење обухвата веома различита животна, културна, уметничка, етичка, естетска, а понајвише философска и психолошка питања. Разматрајући ова питања, Десничин наратор износи одребене теоријске погледе који представљају значајну особину романа **Прољећа Ивана Галеба**.

Међу теоријским погледима Десничног јунака нашу пажњу привлаче проблеми књижевно-теоријских исказа Ивана Галеба, у једну рuku као теоријски ставови који су изнесени у роману **Прољећа Ивана Галеба**, а у другу, као Десничина концепција модерног романа. Дакле, нас занимају они теоријски ставови Ивана Галеба који у извесном смислу представљају Десничин програм књижевног стваралаштва, пишчеву концепцију књижевног дела. Зато настојимо да из мисаоних солилоквијума Ивана Галеба извучемо оне књижевно-теоријске ставове који би представљали не само Галебову визију књижевног дела, него и извесни нацрт поетике Владана Деснице. Зато у разматрању овог проблема морамо прислупити проналажењу пошударности Галебових погледа на књижевно дело са структуром Десничиног романа.

1.

У XXV поглављу романа **Прољећа Ивана Галеба** наратор записује: »Да ја пишем књиге, у тим се књигама не би догађало ама баш ништа«. У овом Галебовом исказу, како је приметио Никола Милошевић, у овој краткој реченици садржан је имплицитно »читав један програм књижевног стваралаштва«. Наратор Десничиног романа залаже се у њему за концепт књижевног дела у коме нема догађања (наравно »догађања« у класичном смислу речи). Овакав поглед на модерни књижевни поступак присупан је и у осталим књижевно-теоријским партијама романа **Прољећа Ивана Галеба**. У тим партијама »главни јунак се иначе често критички осврће на становниште то коме је догађај оно што игра главну улогу у људском животу¹⁾«. Иван Галеб се залаже за књижевно дело без фа-

¹⁾ Број у заградама означава број дела из литературе на крају рада.

буле, без догађаја, без радње. За модерног писца и модеран роман ослањање на динамику и акцију догађања у књижевном делу недовољно је интелектуално. Модерни роман требало би да представља не оно што се човеку догађа него оно што он мисли: »За мој укус, основни је недостатак новије литературе баш то — што је недовољно интелектуалистичка. Човек се, наиме, по својој признану, у току вјекова и тисућљећа, јако развио, церебрализовао. И као што је некад давно, углавном сјекиром од кремена убијао собове, тако он данас, углавном, мисли, дуби, копа, анализира. Па зато као што је некад приказивати човека значило углавном приказивати га како лови собове, данас приказивати човека морало би, углавном, значило приказивати што и како он размишља. А кад умјетност то не чини, или не чини у довољној мјери, она очевидно подбацује у поређењу с умјетношћу пећинског човека«.

Поставља се питање: да ли је у свом роману Владан Десница остварио теоријску замисао свога јунака о књизи у којој се ништа не догађа, у којој се — уместо догађања — приказује шта и како јунак цела мисли.

Десничин роман јесте књижевна целина написана у првом лицу јединине. Роман се одвија на два семантичка плана који су и временски, и просторни, и психолошки: 1. плана нараторовог времена проведеног без догађања у болници и 2. план Галебовог мишљења које обухвата реминисценција, рефлексивне партије, губљење свести. На такве две равни, које су у психолошкој Галебовој визији двојства свега и одвојене на принципе светлости и сенке, одвија се Десничин роман у коме се ништа не догађа.

Причао бих и причао шта ми год на милу памет ладне, повјеравао читаоцу, из ретка у редак, све што ми прође мишљу и душом. Наскао бих с њим. Ако уопште има поезије, тад је поезија оно што наша мисао и наша сензибилност нађу лутајући пустопашицом.(...) Пунио бих му уши свакојаким бунцањем и маштањима. Тек овдје-ондје, у сваком петом или десетом поглављу, мало бих зашарао као да се тобоже нешто догађа или као да ће се тобоже нешто догодити, толико да бих га обмануо па да ме не напусти.(...) А онда сам му опет за даљих пет или десет поглавља бајао што ми само од себе навиру на уста«. — Ово је део Галебове визије књижевног цела. У Десничином роману бива исповелно. Наратор, Иван Галеб, свом имагинарном саговорнику казује све што му дође на ум, све о чему размишља. То су у сликама, у »демонским пејзажима« (Радомир Константиновић) приказане реминисценције из детињства и младости, размишљања о широком кругу питања. Само повремено Галебова мисао биће враћена у први план, у време када он у болничкој соби исписује пох овога мишљења и када, врло ретко, скоро без ичега што може бити догађај, дође у сусрет са болничким особљем и уопште светом изван ове темпоралне равни.

У Десничином роману догађање постоји само у свести наратора, у мишљењу Ивана Галеба. То су збивања психолошке природе, асоцијације на онај временски план насељен у доста далекој прошлости Галебовог детињства. »Доиста, зар и факат нашег чувствована у мисли, у фантазији, зар и факат нашег доживљавања, преперења наше сензибилности, нису исто тако факти као и они »вански«, »физички«, »реални«, објективни факти(....) Зар и факат што ја у датом часу доживљавам мислим, чувстввијем, спремим, трпим, није исто тако реалан и историјан факат као и факат што је у датом повјесном моменту Цезар препро Рубикон или што је у другом повјесном моменту земљотрес продрмао Земљину колу, Зар оно што се »само мисли«, што се чувстввије, доживљава, трати, не потреса моћно само темеље нашег бића, и није ли то често по нас пресудније и посљедичније од онога што нам се догађа у »свијету ванских објективних факата?«

Десничин роман је сав у физичком недешавању. Све што се збива — збива се у Галебовом мишљењу. На принципну сећања, Галеб говори о разним интелектуалним проблемима. Сећа се легенди, митова, прича. Свесно настоји да репроспективно у мишљењу уопостави низ слика из делићства. Отуда је роман **Прољећа Ивана Галеба** дело мозаичке структуре. Међутим, спржатура Десничиног романа је лирска, без акције. Писац изоставља сваки догађај. Десница свесно настоји да дело остави без фабуле, без радње. И онда када би други писац искористио прилику да развије радњу, догађај, Владан Десница »одбија да се послужи извесним динамичким могућностима своје теме« (1). У роману се не догађа ништа. Јунак романа најчешће није свестан у тренуцима када би требало да се нешто догоди. Одсуством Галебове свести остаће изван дела и време проведено на двема операцијама. И иначе, свако догађање писац свесно избегава. Јунак увек бива одсутан, или мисаоно заокружен нечим изван збивања, или у сну, или у неком другом психолошком стању. Прича о учитељу Змајчићу, на пример, која се развија од XI до LI поглавља романа и која је могла имати разуђен романсијерски и фабуларни карактер, остала је сасвим без напетости, без динамичности које представљају особине сваке радње у књижевном делу. Десница је овде, као и другде у **Прољећима Ивана Галеба**, избегавао фабулу. »На тај начин, читачева пажња се усмерава у већој мери према неким другим, интелектуалнијим видовима уметничког казивања« (1). Зато је у поглављима мозаички компонована целина романа Владана Деснице условљена и самим одсуством »догађања«.

ПОРБА
ПОРБА

Десничин наратор се управо залаже за такав концепт књижевног дела: »Како ли одахнем кад у мојој лектури набасам на истомисљеника! Кад, на примјер, наиђем на вапај једнога: 'Хтио бих написати књигу без садржаја!' ил на рефлексију другога: 'Читав је проблем у томе да човек изнађе некакав начин, некакву форму у којој ће слободно моћи да пише што год хоће'. Као да из гућих уста чујем свој властити уздах! Неуморно понављају како умјетник тобоже увијек 'даје себе', ништа него себе, како он о ма чему писао, у ствари и увијек и само прича о себи, 'испољава своју унутрашност', 'остварује своју личност'. Па зашто је онда потребно да се играмо жмурке, да се скривамо из тих паравања, да причамо тобоже о другима... Човјечанство је већ довољно одрасло, довољно се прозлило а да би му требало фабулирати!« (Подвукао Д. П.)

Под одређеним условима у којима се налази у Десничином роману, Иван Галеб размишља највише о смрти. Смрт је, у одређеној болничкој атмосфери, његова највећа опсесија. Призори из света и живота, који јунаку асоцијацијским путем долазе у свет, само су слике које његова мисао обнавља и разматра. Ове слике се продужавају у анализи и разматрању одређеног проблема а не у догађајима који су следили и формирали радњу. И чињенице да људи, живот и свет које обухвата Галебова мисао у реминисценцијама и асоцијацијама, и да тај свет из нараторовог сећања није сасвим дефинисан (место Галебовог делићства се не именује, на пример) — последице су Десничиног поступка обликовања психолошког портрета и теоријског става којим се одбацује радња, догађај у књижевном делу. »Међутим, одбацујући динамичку страну уметничког казивања, свесно игноришући фабулу, Десница не одбацује, не игнорише (...) кохеренцију уметничког казивања. Аутор **Прољећа Ивана Галеба** бира само један другачији принцип кохеренције књижевне целине. За писца начело организовања литерарног дела постају неки други, интелектуалнији моменти уметничке спржуре« (1).

У Галебовој визији књижевног дела најважније место заузима претходно разматрани став о делу у коме се «не би догађало ама баш ништа». Са применом овог теоријског става на роман **Прољећа Ивана Галеба**, Десница је и форму свог дела учинио другачијом од, редимо, структуре свог романа **Зимско љетовање** који казује објективни приповедач. По речима Станка Кораћа, «модерни писци» напуштају класичне облике технике и компоновања прозних дела”. Тако чини и Владан Десница. «Ако нема фабуле, техника прозног дела радикално је другачија» (2). Осим овог теоријског става, Иван Галеб износи у својим рефлексијама и друге исказе књижевно-теоријске природе који у оним тачкама додира са књижевним поступком Владана Деснице представљају елементе пишчеве концепције модерног романа и његове поетике. Од свих елемената најзначајнији су: анализа, дигресија и контрадикција.

Пре свега, мора се рећи да Ивана Галеба само условно називамо наратором. Десничин јунак не приповеда, већ врши анализу. А та анализа представља карактеристику структуре овог дела. Десничин јунак размишља анализирајући. Процес анализе у његовој свести идентичан је и процесу мишљења и процесу казивања. Функција анализа Ивана Галеба огледа се на два плана: 1. доприноси изградњи Галебовог лика и 2. указује на књижевну структуру самог дела.

Галебово виђење књижевног дела прошириће и допуниће својим схватањем овог проблема његов пријатељ Мато, епизодни лик Десничиног романа, Галебовом мишљењу најближе лице. У роману Мато ће нагласити: «Прави литерата не анализира ради занимљивости анализиране ствари, ради резултата анализе, већ због занимљивости самог аналитаторског посла». Писац анализовањем изражава своју „демонстративну способност». Ово Матино мишљење може се применити и на самог аутора романа **Прољећа Ивана Галеба**, на Владана Десницу. У овом роману у поступку обликовања, као и Иван Галеб, од кога се ничим не дистанцира, Владан Десница је пре свега психолог и аналитатор.

У психологији Ивана Галеба, који у делу највише, односно ове посматра и анализује, анализа је особина, црта његовог портрета: «Ако се не варам, хтио сам да испричам нешто као 'мој живот', или можда 'моје детињство' — а ето сам одлутао у некакве медитације, у некаква маштања, чак у некакво моралисање...» Све што Галеб казује у својим солилоквијумима проистекло је из његовог критичког мишљења, из анализе... Могу рећи да никад ништа нисам научио: што год знам (онолико колико знам и онако како знам), све сам то у неку рuku открио...» То откривање вршено је анализом, анализом свих проблема о којима Десничин јунак размишља и расправља.

У Галебовим теоријским схватањима књижевног дела посебно место заузима његово виђење дигресије и њене улоге у књижевном тексту. Модерно књижевно дело, модерни роман по мишљењу Десничиног наратора, тј. јунака, треба да се роман заснива на принципу дигресије. У оваквој концепцији књижевног дела суштина је стварно у дигресијама. Дигресије у модерном роману имају и своје психолошко оправдање, јер се у модерном књижевном делу (у концепцији Десничиног јунака) не приказује «догађај» већ мишљење, а сама природа мишљења подразумева асоцијације и дигресије. Десничин наратор стога записује: «Ето сам опет одлутао! На сваком пошлук побјегнем сам себи с ланца. Стално ми се мрси и прекида нит. То ми је стара мана, још из детињства. Вјерито су ме корили због те 'нипи' и због непрестаних дигресија. А ја сам се већ

онда чудно: што им је толико до те блажене 'нити'! Као да је 'ниг' оно најважније и најбитније што човек човјеку има да саопћи! И чинило ми се да баш у тим 'дигресијама' лежи сама суштина онога што желим да искажем.“

Романсијерска раван **Прољећа Ивана Галеба** заснива се на мишљењу, аналогијама и асоцијацијским дипресијама наратора. У овом роману дипресије представљају оне реалистичке епизоде из Галебовог детињства и живота које употпуњују свест наратора и које аналогним и асоцијацијским путем Десничког јунака одведе у размишљања, у разматрања разних проблема и самим тим у удаљавања од основних и најужих питања. Тако дипресије у роману **Прољећа Ивана Галеба** сачињавају његову мозаичку структуру и употпуњавају Десничкину концепцију модерног романа.

Низови слика који се ретроспективно јављају у нараторовој свести представљају низове дипресије, у Десничкином делу, или подразумевају низове дипресија, јер свака Галебова асоцијација доводи до разматрања одређеног питања и анализе проблема који се појави. Свеосно залазећи у дипресије из различитих временских равни, Десничин јунак највише слика носи из детињства и младости, што је и психолошки оправдано. Дипресије из детињства представљају најуспешније целине дела. „Дјечја опажања остала су само на нивоу визуелно-моторичком, али свијест зрела човјека претвара та опажања у раскошан чулни свијет“ (2).

У Галебову визију књижевности укључује се његов поглед на контрадикцију. На контрадикторности Владан Десница заснива изградњу човековог унутрашњег свега, човекове психологије. Ово најбоље илуструје сам Галебов теоријски исказ: „Да сам писац, никад не бих страховао да упаднем у контрадикцију, у недоследност: тек контрадикција је оно што лику подаје кречину, рељеф... Контрадикторност је један од темељних закона људске психе...“

На испом овом принципу контрадикторности Владан Десница обликује портрет свог наратора. Иван Галеб обликован је као у суштини противуречно биће, као човек који критички мисли, а највише сумња. Његова психологија испуњена је противуречностима, његова размишљања контрадикцијама. Он се стално критички односи према свом мишљењу и својим уверењима, према свом животу. У свему томе постоји много противуречности међу којима је и Галебово виђење и заокруљеност проблемом смрти као оним »што стварима даје посвету... знамен реалности, озбиљност одиспинског... достојанство пред лицем живота« и истовремено Галебово немирење са смрћу. У Галебовом портрету остварена је контрадикција у чињеници да »он чува у себи извесну критичку дистанцију према сопственим недостацима, а с друге стране налази, или хоће да нађе животну мудрост у томе да човек прихвати себе онаквим какав заиста јесте« (1).

3.

Међу теоријским ставовима у рефлексцијама Ивана Галеба посебну пажњу привлаче проблем времена у књижевном делу и проблем смисла писања, смисла књижевног стварања.

Временско трајање једног тренутка или периода у стварности морало би одговарати трајању одређене временске јединице у књижевном делу, и обратно. Иначе, дело представља уметничку лаж: »За мене«, записује Иван Галеба, »у формули сваког књижевног поступка неизоставно би морао да фигурира фактор Т — темпус, елеменат 'вријеме', као у формулама механике! Остварити поихички моменат, унутрашњи покрет кроз становито вријеме«.

ПОРТОБА

Овакво схватање времена као елемента који утиче на организацију књижевног текста било је пресудно и на поступак Владана Деснице у роману **Прољећа Ивана Галеба**. Сложеност, слојевитост и специфична структура овог дела проистичу из оваквог пишчевог односа према фактору времена. У делу Иван Галеб запада у дремеж, у не-време, у сан из којег та само повремено буде, моменти свести. Ти блескови свести биће и графички обележени у записима Ивана Галеба и чиниће структуру Десничиног романа.

У Галебовом схватању смисла писања, (које је истовремено и поглед на смисао књижевног стварања), има своју психолошку оправданост у личности и ситуацији Десничког јунака. Ово Галебово мишљење представља и експликацију његовог казивања имажинарном саговорнику и књижевно-теоријски став према смислу књижевне уметности: »Прилично ми је прихватљива мисао да је основни, или бар најглавнији подстицај на писање тежња за 'ослобођењем'«. »Дакле, у овоме је оправдање Галебовог казивања: »У овом писокралну нашао сам приличног савезника пролив самоће и дуга времена. Слушао сам да се многи, у већ поодмаклој доби, у казаници даду на писање. Исто овако, из дугочасности и потребе за неким, макар и имажинарним субесједником«.

У теоријским схватањима Ивана Галеба пажњу привлаче његови погледи на обликовања психолошког текста, који су, иначе, дати у читавом Десничиним роману у разним видовима. Од Галебових теоријских исказа о овом питању посебно је занимљив однос према човеку у књижевном обликовању и порив у његову психолошку унутрашњост: »Занима нас само човек, по, жив човек« с његовим срцем пуним стрепња и немира и страсти, с његовим вјечитим неспокојством и беспрекидним мотањем и преперењем и свјетломрцањем чуствовања у њему«. Изричит став према овако аналитичком прилажењу човековој психологији Иван Галеб даје у овом теоријском исказу: »Необично цијеним баш оне писце који нам откривају ситна, танана влаканица у човеку, оне наоко незнатне унутрашње моменте. Пријеше људи кад за знатним вањским ефектима замисљају неке велике унутрашње помаке, неке крутније мовенте... Све, скоро све лежи у оним ситним помацима... Ту је тајна и кључ свега у човеку«.

Са овим схватањима у вези су и Галебови погледи на детињство као извор људске психологије и природе, који, као и други претходни Галебови ставови о књижевном приступу човеку, представљају елементе Десничине концепције модерног књижевног дела. У мишљењу а и психологији Ивана Галеба свет детињства је од пресудног значаја: »Уопште, све, ама баш све, износимо из детињства. У старости се сваким даном све више о томе увјеравамо. Све основне људске ствари извлачимо из детињства. А нарочито сву нашу пријиду сензибилнога...« Иван Галеб све објашњава детињством и у том смеру иде чак до биологисања и инвентарисања у представљању арабеских слика света детињства (слике из поткровља, на пример, где се раба Галебова уметност).

4.

Ако бисмо извукли и систематизовали све Галебове исказе о особинама књижевног дела, стекли бисмо занимљиву и модерну концепцију структуре књижевног дела. Из концепције Ивана Галеба стиче се слика како треба да изгледа модерно књижевно дело, модеран роман. Књижевност се мора мењати као што се са временом мењају живот и свет које књижевна уметност обухвата. Модерно књижевно дело представља човеково мишљење и његов интелектуални свет. »Трагајћни за духовним садржајима човековим модерни писац по-

кушава да у једном роману изрази читав живот помоћу података једне једине свијести. Појединац и његов доживљај (подвукао Д. Л.) заузимају простор у роману... Важно је (дакле) само то што појединац мисли и осјећа у одређеном тренутку» (2).

Роман **Прољећа Ивана Галеба** представља ретко књижев-но дело у коме се сусрећемо са оволико имплицитно или експлицитно истакнутих ставова о књижевном делу. »Одлучујућу улогу игра однос теоријских исказа књижевног јунака према психолошким и идејним цртама његовог портрета, боље речено, одлучујућу улогу игра начин на који је писац овај однос замислио и реализовао. Ствар је, наиме, у томе што сва ова Галебова размишљања о природи књижевног израза у роману Владана Деснице, имају не само своје психолошко и филозофско образложење него и своју психолошку и филозофску мотивацију. Они се, наиме, природно и логично доклапају у психолошки и филозофски портрет Ивана Галеба» (1).

ПРОЉЕЋА

У свим књижевно-теоријским исказима, који се нижу у широком спектру погледа — од начелâ класичних теорија књижевности, као што је Аристотелова **Поетика**, од најмодернијих теоријских схватања писац је врло сличан главном јунаку од кога се иначе не ограђује нити дистанцира од његовог интелектуалног и есејистичког стила излагања. По речима Станка Кораћа, »Галебово инсистирање на књизи без фабуле, та и без ликова, само је потврђивање оне технике којом је остварен роман **Прољећа Ивана Галеба**, а та је техника, у пуном смислу ријечи, модерна». Галебово казивање има своју романсијерску природу, али је тај роман остварен на модеран начин. Осим тога, ово није само роман. »Десница, дакле, развија теорију о роману истовремено док пише роман» (2). Тако у свом делу Владан Десница даје концепцију модерног романа и елементе своје поетике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никола Милошевић: »Дух модерног времена у Прољећима Ивана Галеба, (предговор књизи: Владан Десница: **Прољећа Ивана Галеба**, Српска књижевна задруга, Београд 1967)
2. Станко Кораћ: **Свијет, људи и реализам Владана Деснице**, Српска књижевна задруга, Београд 1972.